

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Şuayb a.s. Kıssasında Sosyal Ahlak ile İlgili Özellikler

Features Related to Social Ethics in the Parable of Suayb a.s. in the Quran

Mehmet DEMİRHAN¹

¹ Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Kayseri, Türkiye
Dr. Ministry of National Education, Kayseri, Türkiye

demhan04@hotmail.com.tr

ORCID: 0000-0002-5293-1400

https://ror.org/00jga9g46

<https://doi.org/10.5344/bitlisilahiyyatdergisi.1795591>

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf / Citation: Demirhan, Mehmet. "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Şuayb a.s. Kıssasında Sosyal Ahlak ile İlgili Özellikleri". *Bitlis İlahiyat Dergisi* 15 (Haziran, 2026), 1-15.

ÖZET

Geliş Tarihi: 02.10.2025
Kabul Tarihi: 29.12.2025
Yayın Tarihi: 15.06.2026

Kur'ân insanlığı terbiye eden, ilkeleriyle beşeriyeti saadete sevk eden hakiki yol göstericidir. Kur'ân'ın asıl maksadı insanları hidayete çağırmaktır. Kur'ân bunu yaparken de anlatılan meseleleri daha müşahhas hale getirmek için bazı kıssaları zikretmektedir. Kıssalara bakıldığında yok olmuş insanlar ve tarih sahnesinden silinen toplumların, helak olmalarının altında yatan temel sebebin inanç ve ahlaki zafiyetleri olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki Peygamberler geldikleri toplumları önce inanç konusunda uyarımlar, o yönden düzenlemelere başlamışlar, sonra da ahlaklarında görülen aksaklıkları dile getirerek onları doğru davranışlara sevk etmeye çalışmışlardır. Hz. Şuayb a.s., ölçü ve tartıda haksızlık yapan ve ibadet ile ticaretin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunan bir toplumun ıslahı için görevlendirilmiştir. Hz. Şuayb a.s. ticaretle uğraşan o topluma, özellikle ticarete dürüst olmaları, ölçü ve tartıyı eksik yapmamaları konusunda ikazda bulundu. Yapmakta oldukları vurgunculuktan, soygunculuktan vazgeçmelerini, onlardan dürüst birer tüccar olmalarını telkin etti. Haksızlıkla elde edilen kazancı kendilerine fayda getirmeyeceğini vurguladı. Helal yoldan elde ettikleri kazançta razı olmalarını ve bunun onlar için daha hayırlı olduğunu beyan etti. Kıssalar, fert ve toplum için uyulması gereken modeller sunmaktadır. Kıssalarda istenilen iyi ve istenilmeyen kötü karakterler anlatılmaktadır. Her insan kendini bulabileceği iyi karakteri örnek alacağı bir modeli kıssaların içinde bulabilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Tefsir, Kıssa, Sosyal Ahlak, İktisadi Zozlaşma, Ticaret.

ABSTRACT

Date of Submission: 02.10.2025
Date of Acceptance: 29.12.2025
Date of Publication: 15.06.2026

The Qur'an is a genuine guide that nurtures humanity through its principles and values, directing people toward moral and spiritual well-being. The primary purpose of the Qur'an is to guide humankind. In order to make its messages clearer and more comprehensible, it presents various narratives. When the Qur'anic narratives are examined, it becomes evident that the fundamental reasons behind the disappearance of past communities are weaknesses in faith and moral values. For this reason, prophets first warned the societies to which they were assigned about their beliefs and subsequently by addressing moral deficiencies they tried to guide people toward righteous conduct. Prophet Shu'ayb (peace be upon him) was sent to a society engaged in trade, where dishonesty in measurement and weighing was widespread and where worship and commercial life were treated as separate spheres. Prophet Shu'ayb (peace be upon him) warned his people to act honestly in trade, particularly by ensuring fairness in measurement and weighing. He called on them to abandon fraud and exploitation and urged them to become trustworthy merchants. He emphasized that wealth acquired through injustice would not benefit them and proclaimed them that lawful earnings obtained through honest means were far more beneficial and virtuous. Qur'anic narratives present models of behavior that individuals and societies should follow. Through these stories, both exemplary and undesirable character traits are illustrated. Every human being can find a model with whom they can identify and take as role models within these narratives.

Keywords:

Tafsir, Parable, Social Ethics, Economic Corruption, Trade.

Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi / Research Article
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körlme / En az İki Dış Hakem / Double-Blind Peer Review / At Least Two External Reviewers
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/ yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği, üretken yapay zekâ araçlarından faydalanması halinde bunun makalede ifade edildiği beyan olunur. This study does not require ethical committee approval, as it is based on data obtained through literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, and all referenced works are cited in the bibliography, and it is declared that the manner of utilizing generative AI tools is stated in the article. Bu çalışma Prof. Dr. Zeki TAN danışmanlığında 2015 tarihinde tamamladığımız "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Şuayb'a.s. Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır, Türkiye, 2015). This study was prepared based on the master's thesis titled "The Relationship Between Destruction and Morality in the Story of Prophet Shu'ayb (peace be upon him) in the Qur'an", which was completed in 2015 under the supervision of Assist. Prof. Dr. Zeki Tan (Master's Thesis, Iğdır University, Iğdır, Turkey, 2015). For complaint: bider@beu.edu.tr
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Turnitin
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with thk journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İnsan için rehber olan Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından indirilen ve saadet-i dâreyn olarak tabir edilen insanın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu hedefine alan bir kitaptır. Kur'an'daki ahlaki ilkeler, bir insanı terbiye edip onu ahlaki olgunluğa ulaştırdığı gibi toplumu da terbiye ederek asr-ı saadet misali bir toplumu meydana getirebilir. Kur'an'ın terbiyesinde olgunlaşan bir birey, mutlu bir aile meydana getirebildiği gibi, böyle bir aileden de huzurlu, yaşanabilir ve güvenli bir toplum oluşabilir.

Her zaman olduğu gibi bu dönemde de her fert ve toplum, Kur'an'ın ahlaki ilkelerinin rehberliğine muhtaçtır. İnsanlık tarihine baktığımızda küfür, hak dini yalanlamak, şirk, zulüm, günahlara dalmak, büyükmek, bozgunculuk, cinsel sapıklık, haddi aşmak, müsrif davranmak, ölçü ve tartıda haksızlık gibi problemler her dönemde tekrerrür etmektedir. Kur'an, insanlığın bu problemlerine çözümler getirmiştir. Kur'an'da anlatılan kıssalar, birer hikâye olmayıp, biraz derinden düşünülüp incelendiğinde insanlığın farklı problemlerine çözümler getiren, ibretli birer olaylar zinciri olduğu görülür. Kur'an'daki kıssalar farklı dönemlerdeki problemleri dile getirip çözüm yolları sunmaktadır. Bazı olaylar tekrar gibi görünmekte, fakat dikkatli incelendiğinde, bu tekrarlar ile bir olayın farklı yönlerinin dile getirilip, çözümler sunulduğu görülecektir.

Kur'an-ı Kerim bizzat kendisi de kıssalar üzerinde düşünülüp ibret alınmasını, dersler çıkarılmasını istemektedir.¹ Kıssalardaki sorunlar ve çözüm önerileri insanlık için her zaman önemli olup, problemlerin çözümünde birer rehber olma niteliğindedir. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de toplumların karşı karşıya olduğu bazı problemlerin olması mümkündür. Kur'an inmeden önceki toplumlarda görülen inançtaki sapmalar, acizlerin, yetimlerin ezilmesi, kadınların değer görmemesi, ölçü tartıda hassas olunmaması, adaletin gözetilmemesi, mülkiyet hakkının çiğnenmesi gibi birçok ahlaki zafiyetler, nüzul çağında da olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Kur'an, inanç yönündeki saplantıları getirdiği tevhid ilkesiyle, yetim ve zayıfları koruyucu tedbirleri, mülkiyet hakkının korunması, getirdiği yasaklayıcı emirlerle bazı kötülükleri engellemesi, dünyada yapılan her kötülük ve iyiliğin karşılığının ahirette görüleceği inancıyla vicdanlara hükmederek insanı hayatta istikamete sevk etmesiyle, ona çözümler sunmaktadır. İşte Kur'an'ın önceki toplumlar için getirdiği bu çözümler, bu asır insanlığının problemleri için de geçerlidir.

Hz. Şuayb'ın a.s. toplumunda görülen ve o toplumu çöküşe götüren ahlaki zafiyetler, ekonomideki yozlaşma, hile, bozgunculuk, fesat, gasb vesaire manevi hastalıklar modern çağ dediğimiz asrımızda daha fazlasıyla görülmektedir. Kur'an'ın o dönem toplumunu ıslah için ortaya koyduğu ahlaki prensipler bu dönem toplumunun ıslahı için de geçerli olabilir. Bundan dolayı çağımız insanı o toplumdan ibret ve ders almaya muhtaçtır.

Yaptığımız incelemeler neticesinde Hz. Şuayb a.s. kıssası ile ilgili olarak ülkemizde ve Arap ülkelerinde yapılmış akademik çalışmalara rastladık. Bu çalışmaları zikredip, çalışmamızın onlardan farkını ortaya koymanın faydalı olacağını uygun gördük.

Katar Üniversitesi'nde 2024 yılında İdris İdrisi tarafından hazırlanan “ed-Delâlatu's-Siyâkiyye li Kisseti Şuayb a.s. fî'l-Kur'ani'l-Kerim” adlı çalışmasında yazar, Hz. Şuayb a.s. kıssasının geçtiği surelerde, bağlamsal anlamları araştırma konusu yapmıştır.

Irak Üniversitesinde 2019 yılında yayınlanan Mecelletü Midadü' l-Âdâbi' de, Muhammed Hamdi Abid adlı yazar, Islahu' l-İktisadi fi Kisseti Şuayb a.s. ve Yusuf a.s.” adlı çalışmasında, iktisadi ıslahın Kuran' da zikredilen İlâhi bir düstur olduğu, Peygamberlerin daveti, iktisadi, ahlaki, itikadi, içtimai vb alanlarda, ıslah için bir davet olduğu, kişinin kendinden başlayıp nehiylere uyması gerektiği, ıslahın sadece sözle değil fiille olması gerektiği konularına değinmiştir.

Mekke Ümmü' l-Kurâ Üniversitesinde, Tahani Salimin hazırladığı “Tevcihü' l-Müteşâbihü'l-Lafzi fi Kisseti Şuayb a.s.” adlı çalışmasında, Hz. Şuayb'ın a.s. kıssasının, Araf, Hûd, Hicr, Şuarâ, Ankebût surelerinde geçtiğini ve bu surelerde geçen ayetlerin üç konu etrafında döndüğünü, o konuların da; sadece Allah' a ibadet edilmesi gerektiği, tartı ve ölçüyle oynamanın yasaklanması, yeryüzünde fesat çıkarmanın ve aşırı gitmenin yasaklanması olduğunu dile getirerek, farklı surelerde aynı konuyu anlatan ve birbirine

¹ el-Hacc 22/46; el-Hicr 15/75; Yûsuf 12/111.

benzeyen lafızlarda, Kur'ân'ın siyakının, ayetlerin arasındaki ince farkların beyanındaki önemine vurgu yapmıştır..

Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan "Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi" adlı çalışmada Osman Kabakçılı, Hz. Şuayb a.s. kıssasının ahlaki ilkeler açısından önemli mesajlar içerdiğini, kıssada dikkat çeken en belirgin gayri ahlakî özelliklerinin ölçü ve tartıda hile yapmaları, yol kesmeleri, insanların mallarını haksız yere ellerinden almaları olduğunu dile getirmiştir. Hz. Şuayb'ın bu tür yanlış uygulamalara karşı çıktığını ve onun Hz. Musa'yı çoban tutması bağlamında güven ve iş ahlakı konusuna vurgu yapmıştır.

Bu makalede ise Hz. Şuayb a.s. kıssası bağlamında sosyal ahlak ile ilgili ilkeler çıkarılarak, bu ilkeler rehberliğinde modern dünyanın iktisadi sorunlarının çözümüne ışık tutulmaya çalışılacaktır. Hz Şuayb'ın onlara bu konularda nasıl ikazlarda bulunduğu ve toplumu bu kötü gidişattan kurtarmanın çarelerine nasıl vurgu yaptığı, insanlığa rehber olarak gönderilen Kur'ân'ın bu uyarıları ve çareleri, aynı özellikleri taşıyan günümüz toplumu için de geçerli olduğu dile getirilmeye çalışılacaktır.

Araştırmamız, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; kıssa kelimesinin sözcük, terim anlamları ve kıssalar hakkında genel bilgiler verilmeye gayret edilecektir. İkinci bölümde ise, Hz. Şuayb a.s. kıssasında sosyal ahlak ile ilgili ilkeler çıkarılarak günümüz sorunlarının çözümüne katkı sunulmaya çalışılacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ortaya konulacaktır.

1. Kıssalar Hakkında Genel Bilgiler

Kur'ân-ı Kerim'de, "kassa" veya "kasas" şeklinde geçmekte olan kıssa kelimesi,² Arapçada "k-s-s" kökünden meydana gelmektedir.³ Kasas kelimesinin tekili olan "kıssa" bir kimsenin izini sürüp ardından gitmek,⁴ herhangi birine bir sözü açıklamak, anlatmak,⁵ bir şeyi makasla kesmek,⁶ göğüs, göğsün başı veya ortası, bir şeyin veya bir konunun önemli kısmı.⁷ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise insanların ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, tarihin bir döneminde yaşanmış, kaynağı vahiy olan, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, önceki peygamberler ve kavimler ya da geçmiş toplumların hayat kesitleriyle ilgili Kur'ân'da anlatılan olaylar,⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

Kur'ân kıssalarının amacı, geçmişten gerekli dersleri çıkararak, tevhîd ekseninde imanlı ve ahlâklı bir hayat yaşamaya insanları teşvik etmektir.⁹ Kur'ân kıssaları, insanlık tarihinde yaşanmış olumlu-olumsuz tecrübeleri günümüz insan ve toplumlarına özgün bir akıcılıkta sunmakta ve adeta geçmişten ders çıkarmanın ve yaşanan hadiselerden ibret almanın önemine vurgu yapmaktadır. Bu durum, Kur'ân'da kıssa aktarmanın en temel amacını da ortaya koymaktadır.¹⁰

Kur'ân, tüm insanlara hitap ettiği için onun hükümleri ve problemlere getirdiği çareleri de her dönemde geçerlidir. Kur'ân kıssalarında, zaman, yer ve kişi gibi unsurlar ayrıntılı olarak yer almamaktadır. Kur'ân bu ayrıntıları göz ardı ederek, verilmek istenen mesajları ve çıkarılması gereken dersleri merkezine almaktadır.

Kur'ân kıssalarının temel gayelerinden biri de toplumun bireylerini inanç ve ahlakî bakımından yeniden inşa ederek toplum düzenini sağlamaktır. Allah, kıssalarla modeller sunmakta ve insanların bu modelleri örnek almalarını teşvik etmektedir. Mesela; çocuklarını yitiren Hz. Yakub'un,¹¹ hastalıklara müptela olan Hz.

² Hüseyin b. Muhammed er-Rağıp, el-İsfehani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'ân* (Kahire: Mektebet'u Feyad, 2009), 512; Ayrıntılı bilgi için bakınız. İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 25/499.

³ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yay., 1994), 44.

⁴ İsfahani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'ân*, 512.

⁵ İsfahani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'ân*, 512; Mecdüddin Ebu's-Seadat el-Mübarek İbnu'l-Esir, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser* (Kum: ty.), 4/71; Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: 1990), 7/73-74.

⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 3/101; İsfahani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'ân*, 847.

⁷ Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, 44.

⁸ Muhammed Hayr Mahmûd el-'Adevî, *Me'âlimu'l-Kıssa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Dâru'l-'Adevî, 1988), 33; Tahsin Görgün, "Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *IV. Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 19-40; Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 73-74. Sadık Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", *I. Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1994), 88-89; İdris Şengül, "Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *I. Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1994), 134-135.

⁹ İdris Şengül, "Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", 133-140.

¹⁰ Mustafa Kara, "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 69-102.

¹¹ Yûsuf 12/18.

Eyyüb'ün sabrını,¹² dünya nimetlerine ve hükümranlılığına sahip olan Hz. Davud ve Süleyman'ın şükrünü,¹³ zalim hükümdara karşı savaşılan Hz. Musa'nın mücadelesini,¹⁴ rehber edinir. Hayatı çeşitlilik arz eden peygamberlerin başında Hz. Muhammed a.s. gelmektedir. Bu nedenle o, her konumdaki insana bir örnektir.¹⁵

Kur'an, iyi modeller sunarak onlara uymayı teşvik etmekte ve kötü modelleri de zikrederek onlardan sakınmayı istemektedir.¹⁶ Kıssalarda iyi insan ve kötü insan modelleri ortaya konarak erdemliliğe ve ahlaki olgunluğa teşvik ve kötülüklerden sakındırma amacı güdülmüştür. Bu teşvik ve caydırmalar teşbih, temsil, mecaz, istiare gibi edebi sanatlar ve tasvirlerle somutlaştırılmış resim tabloları halinde gözler önüne serilerek tesirin tonu edebiyat ve sanat boyutuyla da desteklenmiştir.¹⁷ Kıssa üslubu, muhataptaki bazı duyguların hayır ve fazilet yönünde gelişmesini, daha doğrusu dînî hassasiyetlerin oluşmasını temin etmektedir.¹⁸

Bir bina yapılırken, önce sağlam temeller atılır, sonra duvarlar, süsleme ve tefrişatı yapılır. Peygamberler de huzurlu yaşanabilir, güvenli bir toplumu oluştururken, evvela toplumun inancını sağlamlaştırmak, inanç konusunda düştükleri sapkınlıklardan arındırmakla işe başlamışlardır. İkinci derecede de insanların içinde bulunduğu ahlaki zaafı dile getirip ondan vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir:

“Medyen ahalisine de içlerinden biri olan Şuayb'ı gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır.”¹⁹ Bu ayette de görüldüğü üzere Hz. Şuayb güvenli bir toplumun inşasına tevhid ilkelerine vurgu yaparak başlamıştır.

Kıssaların temel gayelerinden biri de iman esaslarını ispat edip ortaya koymaktır. Kur'an kıssalarında ana tema *tevhid*dir. Yüce Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de, insanların *tevhid* ekseninde imanlı ve ahlâklı bir inanca sahip olmalarını temin etmek için bazı yöntemler kullanmaktadır. Bunlardan birisi de kıssa anlatmaktır. Bu çerçevede, Kur'an kıssalarının kaynağı vahiy, ortak teması tevhid, temel amacı ise, akıl sahiplerinin ibret almalarını sağlamaktır.²⁰

Kur'an-ı Kerim ilâhî hidayet nuruyla aydınlatmak üzere insanlık ufkunda doğmadan önce, iyice bozulmuş olan temel inanç prensiplerini yeni baştan ortaya koyup sağlam bir zemine oturtmak ve yeniden aslî safiyetini kazandırmak istemiştir. Çünkü zamanın toplumları başta Arap Yarımadası'nda olmak üzere hemen hemen her yerde inanç ve ahlak yönünden bir dejenerasyon ve müthiş bir çöküntü içinde idiler. Kur'an-ı Kerim gerek tebliğ edildiği asırdaki ortamın insanlarını şirk ve inkâr bataklıklarından kurtarmak, gerekse kıyamete kadar evrensel ilâhî kitap oluşu sebebiyle her zaman inananlarının imanlarını sağlam ve zinde tutmak gayesiyle bütünüyle olduğu gibi, kıssalar üslubuyla imanla ilgili hususları önemle açıklayıp ispat etmektedir.²¹

Kıssalar, insanları teselli etmek ve onları tasavvuru zor rüyalara yöneltmek için anlatılmış mücerret hikâyeler yerine azgın ve yoldan çıkmış toplumların temelini sarsan hatta onları tarih sahnesinden silen tarihî hadiselerin anlatıldığı gerçek ve güvenilir beyanları dile getirmektedir.²² Böylece kıssalar, geçmişte yaşanan tecrübelerden hareketle birey ve toplumu ibret verici bir şekilde eğitme fonksiyonunu yerine getirmektedir.²³

Peygamberler gönderildikleri toplumların inanç esaslarının ve genel olarak tutum ve davranış biçimlerinin yanlışlığını dile getirip, bu inanç esaslarına ve tutumlarına bağlı olarak gelişen davranışlardan

¹² el-Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/44.

¹³ en-Neml 27/15.

¹⁴ el-Arâf 7/103-104.

¹⁵ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: yy., 1998), 82-83.

¹⁶ Tebbet 111/1-5.

¹⁷ Şengül, “Kıssa”, 15: 499.

¹⁸ Bkz. Tuhami Nakre, *Te'siru'l-Kasasi'l-Kur'âni* (Riyad: el-Mecelletu'l-Arabiyye, 1979), 544-545.

¹⁹ el-A'râf 7/85.

²⁰ Kara, “Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, 70.

²¹ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 281.

²² Vehbe Zuhaylî, *el-Kıssatü'l-Kur'âniyye* (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1992), 16.

²³ Kara, “Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, 65.

vazgeçmelerini istemişlerdir. Onların sosyal düzende tesis ettikleri yapının temel parametrelerine de vurgu yaparak, onların yanlışlığını dile getirmişlerdir. Bu tutum ve davranış biçimlerinin sosyal dokuyu tahrip ettiğini, insanların temel hak ve özgürlüklerini ve toplumsal ilişkilerini yok saydığını gören peygamberler, hâkim anlayışı değiştirmek için çaba harcamışlardır. Dolayısıyla peygamberler, herkesçe arzu edilecek bir toplumsal yapının kurulması idealini, ancak Yüce Allah'ın temel ikazlarına kulak verip onun işaret ettiği yönde hareket edilmesi durumunda, sosyal yapının ve düzenin mevcut arızalardan kurtulabileceğini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması da mevcut toplumsal inanç sisteminin değişmesine bağlıydı. Böyle bir değişimin olabilmesi için de öncelikle buna dair zihin inşasının asıl amaç olduğunu vurgulamak gerekirdi.²⁴

2. Hz. Şuayb a.s. Kıssasında Sosyal Ahlak İle İlgili Özellikler

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Bir arada yaşamaya elverişli ve aynı zamanda birlikte yaşamaya da muhtaç olarak yaratılmıştır. Ahlak ilkeleri insanı yaratan ve onu en iyi bilen Allah tarafından konulmuştur. O zaman Allah'a dayanmayan hiçbir ahlak teorisi gerçek anlamda ahlaki değildir.

Sosyal ahlak, insanların toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek maksadıyla başvurulmuş kaidelerin bütünüdür. Sosyal ahlak, toplumda kötülöklere karşı durma, iyilikleri yapmaya istekli olma konusunda ortak bir irade oluşturmaktadır. Bu ortak irade ile toplumda güven ortamı tesis edilir. Bu güven ortamı da insanların bir arada uyum içinde yaşamasını ve sosyal barışı sağlamaktadır.

Ahlakla ilgili konularda müsamaha göstermek hoş karşılanacak bir durum değildir. Çünkü bu durum birbirini tetikleyen problemlere yol açar. Ahlaki bozukluklar bulaşıcı bir hastalık gibi başkalarına da sirayet eder. Bu bağlamda günahlar sadece işleyenle sınırlı kalmayıp, başkalarına da etki eder.²⁵

Sosyal bir varlık olan insanı toplumdan ayrı düşünmek mümkün değildir. İnsanların, toplum içinde huzurlu ve güvenli bir hayat sürmeleri için karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına riayet etmeleri gerekir. Bu haklar karşılıklı olarak korunduğu zaman toplumdaki huzur ve güven de artar. Bu hakların korunması için toplumda ahlaki ilkelerin yer etmesi gerekir.

Kur'an'da iman ve itikat konularından sonra toplumsal konular öne çıkmaktadır.²⁶ Kur'an, toplumların sorunlarının çözümüne yönelik ilkeler ortaya koymaktadır.²⁷ Peygamberlerin gönderilmesinin gayelerinden biri de bireyleri ve dolayısıyla da toplumu kötü gidişattan kurtarıp, onlara ahlaki değerleri kazandırmaktır. Yüce Allah kıssaların diliyle fertlere ahlaki ilkeler öğrettiği gibi o insanın bulunduğu toplumu da eğitmektedir. Yüce Allah, kıssalar yoluyla ideal bir toplumda bulunması gereken ilkeleri ders vermektedir. Bu ahlaki ilkelere uyulmadığı zaman da toplumun huzuru ve güveni kaybolarak, zamanla toplumun yok olmasına sebep olmaktadır.

Kıssalarda toplumu eğiten birçok ilke mevcuttur. Bize düşen görev, bu kıssaların rehberliğinde, gelecek için gerekli sonuçların çıkarılması ve bu sonuçlar ışığında ders alınmasıdır. Bu bağlamda Hz. Şuayb a.s. kıssasında da sosyal ahlakla ilgili şu noktalar öne çıkmaktadır:

2.1. Emânete Riayet Etmemek

Emânet, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey,²⁸ güvenilir olmak, doğruluk²⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Emin ise kendisine güvenilen kişi demektir.³⁰ "Emânet" ve "İmân" kelimeleri, aynı kökten olan "emn" kelimesinden türetilmiştir. Bu bakımdan imân/inanma, emn/güvenilir olma ve emânet kelimeleri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü emânete riayet etmek ile emin (güvenilir) olmak, mümin olmak ve güven vermek, müslümanın en önemli vasıfları arasında yer almaktadır.³¹

İslâm literatüründe emânet oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen malın yanında, ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddî haklar ile imân, ibadet gibi dinî

²⁴ Fikret Gedikli, "Kur'an Kıssalarında Anlatılan Kritik Durumlara İlişkin Davranış Biçimleri", *Marife*, 3 (2011), 9-21.

²⁵ Abdu'l-Kerim Kuşeyrî, *Letaifu'l-İşarat* (Mısır: el-Heyetü'l-Misriyye, ts.), 1/549.

²⁶ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, 1990), 150.

²⁷ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, 1996), 76.

²⁸ İsfahani, *Müfredat'u elfaz'il Kur'an*, 52.

²⁹ İsmail Karagöz, "Emanet", *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB.Yay., 2007), 145.

³⁰ İsfahani, *Müfredat'u elfaz'il Kur'an*, 52.

³¹ Adem Dölek, "Hadisler Işığında Hıyanetin Boyutları ve Sosyo-Kültürel Açından Zararları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011), 114.

yükümlülükleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyetleri; sözleşmeleri; mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür, selama karşılık verme, sırların saklanması gibi dinî, ahlâkî, sosyal ilke ve kuralları kapsamaktadır.³² Bu anlamda emânet, maddi ve manevi tüm hakları, mükellefiyetleri kapsamaktadır.

“Allah size, emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder.”³³ Ayetteki hitap umumî olup bütün mükellefleri kapsamaktadır. Nitekim emânetler de umumîdir ve ister Allah hakları, ister kul hakları olsun zimmetlere taalluk eden bütün haklara şâmindir.³⁴ Bu hitap, her fert ve her emâneti içine almaktadır.³⁵

Seyyid Kutub (ö. 1966) yukarıdaki ayeti tefsir ederken emânet kavramının kapsamını genişleterek şu izahlarda bulunmaktadır: İnsanlar arasında sağlıklı ilişkiler kurma, hiç kimsenin hakkını çiğnememe emâneti; alış-verişlerde, sözleşmelerde, verilmek üzere alınan her türlü eşyada güveni bozmama emâneti; yönetenlere ve yönetilenlere yönelik nasihat, doğruyu söyleme emâneti; ailede ve toplumda çocuklara bakma, onları iyi yetiştirme emâneti; toplumun dokunulmaz haklarını, mallarını ve sınır boylarını kollama-gözetme emâneti; kısacası hayatın bütün alanlarında ilahi sistemin insanlara yüklediği görevleri yerine getirme emâneti.³⁶

Bir toplumu ayakta tutan ve devamını sağlayan o toplumun güzel ahlâkıdır. Herhangi bir toplumdan güzel ahlâk kaybolursa o toplum yok olmaya mahkûm olur. Bu sebeptir ki Hz. Peygamber, bireyi ve toplumu ayakta tutan dinamiklerin en önemli unsurlarından olan güveni sarsacak durumları ve toplumun dinamiklerini sarsacak unsurlardan biri olan emânete hyânet etmeyi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.³⁷

Tarih boyunca insanların huzur ve mutlulukları iki sebeple kazanılmış veya kaybedilmiştir: Emânet ve adalet. Emânetler ehline verildiği ve adalete riayet edildiği müddetçe cemiyette huzur ve saadet bulunmuş, hıyanetler ve haksızlıklar ise huzursuzlukların, kavgaların, savaşların, servet ve neslin helak olmasının baş sebepleri arasında yer almıştır. Emânet, korunması istenen maddî ve manevî değerdir. Kişinin kullanıp sahibine iade etmek üzere aldığı eşya emânet olduğu gibi devletin hizmet makamları da emânettir; ilim, din, antlaşma ve sözleşmeler, komşuluk hakları... emânettir. Bütün bunlar korunacak, muhatap ve ilgililerine teslim edilecek, ne maksatla verilmiş ise ona uygun olarak kullanılacaktır.³⁸

Toplumların birlikteliğini devam ettirebilmesi birbirlerine olan güvene bağlıdır. Bu güveni tesis ederken en önde gelen davranışlardan biri toplum arasında mal güvenliğinin sağlanmasıdır.³⁹ İnsanların haklarına riayet etmek, haklarını yememek, alırken, verirken ölçü ve tartıya dikkat etmek güvenilir insanların özelliklerindendir. Hz. Şuayb'ın toplumunda, insanlar bu özellikten mahrum oldukları için insanların haklarına riayet etmeden, onları haksız yoldan gasp ediyorlardı. İnsanların haklarını korumakta yoksun olan halkını Hz. Şuayb a.s. bu sözlerle onları uyarmaktadır: “Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır.”⁴⁰

Emîn yani güvenilir olmak toplumsal barışın ve huzurun en önemli garantisidir. Onun yok olması toplumsal felâketinin sebebidir. Toplumda güven kalmadığı zaman insanlararası ilişkiler tamamen menfaat esasına dayanır. Güç hakta değil, hak güçte olur. Hakların korunmadığı bir toplumda da fitne çıkar. Toplumun istikrarı ve huzuru kaybolur. Bireysel açıdan da emânete riayet eden kişi, güvenilirliği sebebiyle rızkının bereketlenmesine ve insanların sevgisini kazanmasına vesile olduğu gibi, hıyânette l

³² Karagöz, “Emanet”, 145.

³³ en-Nisâ 4/58.

³⁴ Muhammed Ali es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir* (Kahire: Dar'us-Sâbuni, t.y.), 1/278.

³⁵ Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil* (Kahire: Dar'ul Hadis, 2012), 1/488.

³⁶ Seyyid Kutub, *Fi Zilâl'il-Kur'ân* (Kahire: Daru's-Şurûk, 1981), 2/688.

³⁷ Dölek, “Hadisler Işığında Hıyanetin Boyutları ve Sosyo-Kültürel Açından Zararları”, 137

³⁸ Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2007), 2/82.

³⁹ Necmeddin Çalışkan, “Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2018), 22-42.

⁴⁰ el-A'râf 7/85.

de hıyâneti sebebiyle rızkının bereketinin kaybolmasına ve insanların kendisinden nefret edilmesine yol açmaktadır.⁴¹

2.2. Adalet ve İstikrarsızlık

Sözlükte “doğru hareket etmek, hakka ve hakikate göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak”⁴² gibi mânalara gelen adalet, ahlâk ve hukuk terimi olarak ise “bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan bir erdem veya hukuk ilkesi” anlamında kullanılır.⁴³

Bir toplumda istikrarın olması için adaletin olması gerekir. Adalet ancak ahlaki duyguların toplumda yerleşmesiyle gerçekleşebilir. Adalet herkese insanca yaşamasını sağlayan hakların tanınmasıdır.⁴⁴

Ahlaki ilkeleri hayatında uygulamamanın temelinde inanç eksikliği yatmaktadır. Allah’ ı bilmeyen ve yaptıklarının hesabını vermeyeceğine inanan insan, sadece dünyevi menfaatlere odaklanır. Helal ve haram sınırına dikkat etmeden bir hayat sürer. Hz. Şuayb da toplumun bu inanç zafiyetini dikkate alarak uyarılarına başlamaktadır.

Yüce Allah aşağıdaki ayetlerde, adaletin sağlanmamasından dolayı yozlaşan ve böylece de istikrar, güven ve huzurunu kaybeden bir toplumu istikamete getirmek için şöyle uyarmaktadır: “Medyen ahalisine de içlerinden biri olan Şuayb’ı gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır.”⁴⁵ “Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı gönderdik. O da onlara: “Ey halkım!” dedi, “yalnız Allah’a ibadet edin, çünkü sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Hem ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum. Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum.”⁴⁶ “Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın.”⁴⁷ “Eğer mümin iseniz, Allah’ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim.”⁴⁸

Bu ayetlerin tefsirinde Kurtubî (ö. 671/1273) şu noktaya dikkat çekmektedir: Buradaki maksat, herkesin hakettiği payı gereği gibi almasıdır. Bu da adaleti ve hakkı sağlamakla olur. Yoksa ölçülen ve tartılan şeyin (ölçek ve tartıda) tamamlanmasını kastetmemektedir. “İnsanların haklarını eksiltmeyin.”⁴⁹ Hakettiklerinden daha az bir şey vermeyin, haklarını eksiltmeyin. “Ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın.”⁵⁰ buyruğuyla yüce Allah ölçü ve tartılarda hainlik etmenin yeryüzünde fesat çıkarmakta aşırıya gitmek olduğunu beyan etmektedir. “Eğer mü’ min iseniz, Allah’ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır.”⁵¹ Yani hakları adaletle, tastamam verdikten sonra Allah’ın sizin için geriye bıraktığı daha bir bereketlidir ve akıbeti daha bir övülecek şeydir. Bu yönüyle bunlar sizin zorbalık yaparak, haksızlık ederek ölçü ve tartıda eksik yapıp kendiniz için bir şeyler arttırmanızdan daha üstündür.⁵²

Ölçü ve tartıda hile yapan toplumlarda haksızlıkların çoğalacağı ve istikrarın bozulacağı bir gerçektir. Çünkü böyle toplumlarda karşılıklı güven yok olmakta, üretim motivasyonu azalmakta, “havadan para kazanma” arzusu galip gelmekte, fiyat artışı (enflasyon) olmakta ve “ilahi bereket” ortadan kalkmaktadır.⁵³

2.3. Helal Kazancı Dikkate Almamak

⁴¹ Dölek, “Hadisler Işığında Hıyanetin Boyutları ve Sosyo-Kültürel Açından Zararları”, 134.

⁴² İsfahani, *Müfredât’u Elfâz’il Kur’ân*, 413.

⁴³ Heyet, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/433.

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, “İslam Sosyalizmi Davası”, *İş Ahlakı Dergisi* 2/4 (Kasım, 2009), 107.

⁴⁵ el-A’râf 7/85.

⁴⁶ Hûd 11/84.

⁴⁷ Hûd 11/85.

⁴⁸ Hûd 11/86.

⁴⁹ el-A’râf 7/85.

⁵⁰ el-A’râf 7/85.

⁵¹ Hûd 11/86.

⁵² Muhammed Bin Ahmet Kurtubî, *el-Cami’li-Âhkâmî’l-Kur’ân* (Lübnan: Müessesetu’r-Risâle, 2006), 11/192.

⁵³ Mustafa Özel, *İktisat ve Din* (İstanbul: İz Yay., 1994), 215.

Toplum hayatının devamı karşılıklı ticaretle mümkündür. Çünkü insanın, bütün ihtiyaçlarını tek başına yerine getirmeye gücü yetmez. İhtiyaçları için başkasının yardımına muhtaçtır. Bunun için de ticarete ihtiyacı vardır. Ticarete karşılıklı rıza ve birbirlerinin haklarını korumak esastır. Bunu sağlamanın yolu helal kazançtır. Kur'an-ı Kerim bu konuya şöyle dikkat çekmektedir: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur."⁵⁴ Yani, mal kazanmada, haram yollara tevessül etmeyiniz. Satıcı ve alıcının hoşnutluğu (karşılıklı rızâ) ile olan meşru' ticârete gelince; bunu yapın ve meşru' ticaret ile mal kazanmaya çalışın.⁵⁵ Ticaret, onu doğruluk ve iyilikle isteyenler için Allah'ın helallerinden bir helal, Allah'ın rızıklarından bir rızıktır.⁵⁶

Helal kazancın esas amacı, kişinin kendisini ve ailesini başkasına, hele de geri çevrilerek aşağılanacağı, azar işiteceği ve onurunun zedeleneceği birine muhtaç hale getirmemektir.⁵⁷ Bu hususta ana temayı en net ortaya koyan ve en çarpıcı hadisi şeriflerden biri Zübeyr bin Avvam'dan rivayet edilen şu hadistir: "Sizden birinizin organını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."⁵⁸

Sadece kendi çıkarını düşünen, hızlı ve yüksek büyüme ve kâr hırsı ile hareket eden insanoğlunun dünyayı nasıl tahrip ettiği, son zamanlarda olağanüstü tabiat olayları ile görülmektedir. Ahlak temelli bir kazanç sistemi vazeden İslam iktisat düşüncesinde böyle bir üretim ve tüketim ekosisteminin varlığı mümkün değildir. O bakımdan, helal kazanca dayalı bir iktisadi sistem, insanın hem kendi izzeti nefisini (onurunu) muhafaza ettiği hem de insanlığın tüm yaşam döngüsünü yaşanabilir kılan sistem olarak düşünülmelidir.⁵⁹

Bu konuya Hz. Şuayb kıssasının penceresiyle şöyle bakılabilir: Medyen, Hicaz bölgesi ile Suriye ticaret yolu üzerinde, Akabe körfezine yakın bir yerleşim merkezi idi. Şuayb a.s. ise Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş bir peygamberdir. O da diğer peygamberler gibi inkârcı ve putperest halkına önce Allah'tan başka tanrı olmadığını anlattı ve herkesi O'na kulluk etmeye çağırdı. Ancak Medyen halkı putperestliğinin yanında toplumsal ahlâk, özellikle ticaret ahlâkı bakımından da bozulmuştu. Esasen Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu; yani onların böyle ahlâk dışı davranışlara sapmaları yoksulluktan kaynaklanmıyordu. Hz. Şuayb bu konu üzerinde çok durdu; ölçüyü, tartıyı eksik tutmamalarını, adaletle ve düzgün ölçüp tartmalarını, kendi çıkarları uğruna insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde fesat çıkararak ülke düzenini bozmamalarını emretti; böylece hak dinin tevhid ve adalet ilkelerini toplumda yerleştirmeye çalıştı. Özellikle dürüstlük ilkesi üzerinde durdu. Kişinin insan ilişkileri alanında dürüst olmadıkça Allah'a karşı da dürüst olamayacağını anlattı.⁶⁰

Hz. Şuayb a.s., kavmini helal işlerden elde ettiklerinin, harama girerek kazandıklarından daha hayırlı olduğunu tebliğ ederek şöyle demişti: "Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın. Eğer mümin iseniz, Allah'ın helalinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin için bekçi değilim."⁶¹

Taberî (ö. 310/923) bu ayetin tefsirinde şu izahlara yer vermektedir: "Eğer Allah' a imai O' nun size verdiği rızık, ölçü ve tartıları tam olarak yaptıktan sonra elde ettiğiniz kâr, O' na verilen nasibiniz ve O'nun rahmeti sizin için daha hayırlıdır."⁶²

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de bu manada şu yorumları yapmaktadır: Allah'ın ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra, sizler için geride bırakmış olduğu helal kâr, noksanlaştırmaktan daha hayırlıdır. Yani Allah'ın, size geride bıraktığı helal mal, aldatma ve eksik ölçüp tartma yoluyla meydana gelebilecek bu fazlalıktan hayırlıdır. Elde kalan malın daha hayırlı olmasına gelince: Bu böyledir, çünkü insanlar, bir

⁵⁴ en-Nisâ 4/29.

⁵⁵ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an* (Kahire: Dar'ı Hicr, 2001). 6/637.

⁵⁶ Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur fi' t-Tefsiri'l-Me'sûr* (Kahire: y.y, 2003). 4/348.

⁵⁷ Ekrem Erdem, "Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinde İktisadi Bir Değerlendirme", *Helal ve Etik Araştırma Dergisi* 4/1 (2022), 1-17.

⁵⁸ Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh Buhârî, *Sahihu'l Buhârî* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987), Zekat: 50.

⁵⁹ Erdem, "Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinde İktisadi Bir Değerlendirme", 3.

⁶⁰ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/192.

⁶¹ Hûd 11/ 85-86.

⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, 22/541.

kimsenin emin, doğru ve hainlikten uzak olduğunu bilirlerse, ona itimat ederler ve bütün muamelelerinde, ona yönelirler. Böylece de o kimseye, bol rızık kapıları açılır. Yine insanlar, birisinin hâin ve hilekâr olduğunu bilirlerse, ondan uzaklaşıp ve kesinlikle onunla bir araya gelmezler. Böylece de, onun rızık kapıları daralmış olur. Hz. Şuayb a.s. sonra “Eğer mümin kimseler iseniz” demiştir. Bunun kendileri için hayırlı olması için, imanı şart koşturmuştur. Çünkü onlar sevabı ve ikâbı kabul eden mü'minler oldukları zaman, bu sevabı elde etmeye ve o ikâbtan da sakınmaya gayret etmelerinin kendileri için, o azıcık ziyâdeyi, fazlalığı elde etmeye gayret etmelerinden daha hayırlı olduğunu bilirler.⁶³

2.4. Ölçü ve Tartıda Haksızlık

Ticarete adaletin tam olarak sağlanması için ölçü ve tartının doğru olması⁶⁴ gerekir. Ölçü ve tartının doğru olması, vicdanların düzelmesine bağlıdır. Vicdanların eğitilmesi ise dini hassasiyetin kazanılmasıyla olur. Ölçü ve tartı ne kadar doğru tartarsa tartınsın eğer vicdanlarda Allah korkusu ve sevgisi olmazsa yine doğru ve tam tartmaz. İşte ticarete adaletin sağlanması için ölçü ve tartıyla birlikte vicdanların da din terbiyesiyle düzelmesi gerekir.

Ortak yaşam alanında mesela bir toplumda ahlâkın bozulmasından etkilenmeyen bir bireyin bulunması mümkün değildir. Sonuçta zarar bütün topluma döner ve yıkılışında rol oynar. Bu sebeple pazar ahlâk ve adabı bu bağlamda ölçü ve tartı aletlerinin bozuk oluşu ya da bu konuda hileye başvurulmasının bir yaşam biçimi halini alması ekonomik güveni ortadan kaldırır. Güvenin olmadığı yerde ise ekonominin gelişmesi düşünülemez. Ölçü ve tartıyı adaletli şekilde tutmamak, aldatma ve hilenin en fazla yapıldığı şekildir.⁶⁵

Ölçü ve tartıda hile yapmak birilerinin hakkını çalmanın en kolay yollarından biridir. Bu sebeple toplumlarda bu yöntem ile yapılan hileler çok yaygındır. Kur'ân ölçü ve tartıya dikkat edilmesi hususuna doğrudan emir âyetleri ile dikkat çektiği gibi, Hz. Şuayb kıssası bağlamında da bu konuya dikkat çekmektedir.⁶⁶

Yine konuyu Medyen kıssası sadedinde ele alalım. “Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik, onlara dedi ki: Ey benim halkım! Yalnız Allah'a ibadet edin, ahiret gününü bekleyin ve ülkede fesatçılık yaparak düzeni bozmayın!” Bu ifadeler, Hz. Şuayb'ın a.s. gönderildiği Medyen halkının bazı özellikleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna göre onlar Allah'a kulluk etmemekte, buna mukabil başka ilahlar edinmiş durumdadırlar. Ayrıca onlar ahirete, öldükten sonra yeniden dirilip bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmamakta, bu sebeple de yaptıkları her türlü zulüm ve haksızlığın yanlarına Kâr kalacağını düşünmekteydiler. Ahireti inkâr eden bireylerin oluşturduğu toplumlarda zulüm ve haksızlığın korkunç boyutlara ulaştığı bir gerçektir. Çünkü yaptıklarından hesaba çekilmeyeceğini düşünen kimseyi, imkân bulduğunda zulüm yapmaktan, başkalarının haklarını gasp etmekten ne alıkoyabilir? Hukuk kuralları buna belki bir nebze engel olabilir, ama vicdanlara hiç tesir edebilir mi?⁶⁷

Allah'a ve ahiret gününe inanmayan ve bundan dolayı da hesaba çekileceklerini düşünmeden ölçü ve tartıda hassasiyet göstermeyen kavmini Hz. Şuayb a.s. şöyle uyarıyordu; “Ey Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın.”⁶⁸

Medyen'in, inkârcılıkları yanında, başta gelen toplumsal hastalıkları ticaret ahlâkının bozulması ve din hürriyetinin ortadan kalkmasıydı. Bu yüzden peygamberleri onları bundan menetti; ölçü ve tartıda adaletli olmaya; insanların haklarını nicelik veya nitelik olarak eksiltmeden, zarar vermeden ödemeye; ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan, ticarete dürüst davrananların yollarını keserek onları tehdit etmekten, Allah yolunda gitmelerini engellemekten ve içlerinde kuşku uyandırmaktan vazgeçmeye çağırdı.⁶⁹

⁶³ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîr'ul-Kebîr*, (Beyrut: Dârul Fikir, 1981), 18/43-44.

⁶⁴ er-Rahmân 55/7.

⁶⁵ Saffet Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, 2. Baskı (İstanbul: İgiad Yayınları, 2015), 71-72.

⁶⁶ Osman Kabaklı, “Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 111-125.

⁶⁷ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helak Oldular* (İzmir: Akademi Yayınları, 2008), 277.

⁶⁸ Hûd 11/85.

⁶⁹ Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, 2/436-437.

Hz. Şuayb kavminin, ahlak ilkelerini küçümsediği, ölçü ve tartıda basit hileler yapmayı önemsiz saydıkları Kur'an'da bildirilir. Halbuki bu gibi ahlak ilkelerini küçümsemek büyük sorunların başlangıcıdır. İnsanlar bazı şeyleri iyi anlayamadıkları için küçük görerek gerekli ehemmiyeti vermezler. Bu sebeple de başlarına birçok sorunlar gelir. Hûd sûresi 85. ayette Medyen halkının başlarına gelen elim azabın sebebinin basit gördükleri ahlak ilkeleri olduğu bildirilir. Basit gibi gözüken tartıda hile yapma suçu sebebiyle büyük bir depremle helak olmuşlardır. Medyen halkı tartıda hile yapma gibi suçların vahametini iyi anlayamamaları sebebiyle bunları küçük sayıyorlardı. Yaptıkları suçun büyüklüğünü söylemiyorlardı. Halbuki suçların ölçüsü aynıyla denk değildir. Onların işlediği bu suçun büyüklüğünün sebebi Allah'a muhalefettir. Allah buna benzer bir konuda şöyle buyurur: "Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz; bunu da önemsiz sanıyorsunuz, halbuki Allah katında o büyük bir şeydir."⁷⁰ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere basit gibi görünen bazı davranışlar, ilkelerin çiğnenmesi sebebiyle büyük cezaları gerektirebilir. Kur'an ilkesel ahlak ilkelerinin önemine Hz. Şuayb kıssası bağlamında vurgu yapar.⁷¹

2.5. Mülkiyet Hakkına Saygısızlık

Mülkiyet, "mülk" kökünden türemiştir. Herhangi bir şey üzerinde tasarruf yetkisinde bağımsız kalmak, özgür ve sınırsız iradede bulunmak, bir şeye sahip olmak anlamlarına gelmektedir.⁷² Aynî haklar veya bir menfaat üzerinde varlığı kabul edilen ve bir engel bulunmadıkça yalnızca sahibine tasarruf imkânı veren, ayrıca herkese karşı ileri sürülebilen bir haktır.⁷³

Mülkiyete saygı esastır ve bir başkasının malına haksız şekilde el koymak, almak dinen haram, ahlâken ayıp ve hukuken geçersizdir. Bu sebeple gasp, hırsızlık, rüşvet, hile, aldatma, dolandırıcılık, yolsuzluk, kamu malını talan/zimmet/ihtilas gibi eylemler büyük suçtur. Dünyevi cezası ağır olduğu gibi uhrevi olarak günahı da büyüktür. Bunlar açık yasaklardır. Bir malın veya menfaatin bir başkasına ait hale gelebilmesi için satış, hibe, hediye gibi mülkiyeti devreden meşru yollarla olması gerekir.⁷⁴ İslam hukukunda mülkiyet hakkının konusu sadece mallar olmayıp, bir kısım haklar ve menfaatler de mülkiyet kapsamına girmektedir.⁷⁵

Kur'an-ı Kerim'de mülkiyet ile ilgili ayetler bir bütün halinde ele alınınca üç hüküm çerçevesinde toplandığı görülür: Allah'ın mülkiyeti, toplumun ortak mülkiyeti ve kişilerin özel mülkiyeti.⁷⁶ İslam, özel mülkiyete izin vermekte, ama mal sahibi için, malların kamu yararı dışında kullanılmasını önleyen sınırlayıcı hükümler koymaktadır.⁷⁷ Özel mülkiyet konusunda İslam, kişiye kendi yararını, toplum yararını, manevi öğütleri, sorumluluk duygusunu ve toplumsal bilinci hatırlatmaktadır.⁷⁸ Müslüman, mülkün mutlak sahibinin Allah olduğunu ve kendisinin de o mülkte bir emanetçi, kendisine verilen mülkün de birer emanet olduğunu bilir. Bu saik ile başkasının hakkına da saygılı olur. Hak hukuku muhafaza konusunda hassas davranır.

İslam inancına göre mutlak mülkiyet Allah'a ait olduğundan ve insanın mülkiyeti de itibari⁷⁹ ve birçok sınırlarla kayıtlı⁸⁰ olduğundan dolayı, mal, insanın elinde bir emanettir. Emanet olduğu için de, insan malın hakiki sahibi olan Allah'ın istediği gibi malını kullanacaktır. Malın meşru ve helal sınırları içinde nasıl kazanılacağı Allah tarafından Kur'an'da belirtilmiştir.

Allah, özel mülkiyete izin vermekte, onu toplum zararına kullandığında da insana sınırlamalar getirmektedir. Medyen halkı, yalnızca Allah'a ibadet edip, türlü türlü mabudlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaretle siyasette hukuk ve ahlâk kurallarına riayet etmeyi, hürriyete engel ya da budalalık sayıyorlardı.

⁷⁰ en-Nûr 21/15.

⁷¹ Kabakçılı, "Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi", 116

⁷² M. Sait Özervarlı, "Mülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989). 31/540.

⁷³ İbrahim Paçacı, "Mülkiyet", *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB.Yay., 2007). 493-494.

⁷⁴ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı* 64.

⁷⁵ Paçacı, "Mülkiyet", 493-494.

⁷⁶ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* (İstanbul: Ensar Yay., 1990), 254-255.

⁷⁷ M. A. Manan, *İslam Ekonomisi, Teori ve Pratik*, çev. Bahri Zengin (İstanbul: Fikir Yay., 1976), 100.

⁷⁸ Manan, *İslam Ekonomisi, Teori ve Pratik*, 101.

⁷⁹ Ayetullah Muhammed Hüseyin Beheştî, *el-İktisadu'l-İslami* (Tahran: *Munazzamatu'l-A'lamu'l-İslami*, 1986), 1.

⁸⁰ Beheştî, *el-İktisadu'l-İslami*, 11.

H. Şuayb onlara, mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin, demiş değildi, “...İnsanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin...”⁸¹ demişti. Bu ise hürriyeti engellemek değildi, tam aksine hakları ve hürriyetleri tespit ve teyit etmekte. Çünkü herkesin malları ve hakları güvence altına alınmadıkça kimse hakından emin olamaz, mallarında dilediği gibi zaten tasarruf edemezdi. Fakat onlar insanların mallarını kendi malları imiş gibi kabul ediyor, güçlerinin yetebildiği kadar haksızlık yapmaktan geri kalmıyorlardı. Hakka, hukuka ve adalete riayet etmiyorlar, haramdan sakınmıyorlardı. Fesatçılıktan çekinmeleri gerektiği konusunda H. Şuayb'ın a.s. uyarılarını da kendi serbestliklerine engel sayıyorlar, “Şuayb! dediler, atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor? Aferin, amma da akıllı, uslu bir adamsın ha!”⁸² gibi demagogilerle söz dokundurmayla ve alaya yelteniyorlardı.⁸³

“...Mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor?”⁸⁴ ifadesindeki maksatları onların mallarında hür olduklarını, kendilerinin menfaati olan hususlarda diledikleri gibi tasarruf edebileceklerini, zekât vermeyip mallarını hiçbir şekilde hayır yolunda harcamayacaklarını, sadece çeşitli vesilelerle mallarını artıracaklarını beyan etmekte. O halde senin bize emrettiğin ölçü ve tartıda hilekârlığı ve sahtekârlığı bırakmak, az ve helâl malla kanaat etmek, az ve helal malı değerlendirme ve çoğaltma siyasetine zıt idi. Bu da bizim ekonomik bağımsızlığımızı sınırlamaktan başka bir şey değildir, demek istiyorlardı.⁸⁵

Bireyin iktisadi ve sosyal özgürlüğü, dince teşri kılınan hükümlere aykırı olmadığı, İslamın ahlaki sınırları çerçevesini aşmadığı, kamu yararıyla çatışmadığı ve başkalarının haklarına tecavüze varmadığı sürece saygın, dokunulmaz ve kaçınılmazdır.⁸⁶

2.6. Malın Korunmaması

Dinin korunmasını istediği olmazsa olmaz esaslardan biri de malın korunmasıdır.⁸⁷ Mal, “kişinin veya toplumun sahip olduğu eşya, para ve diğer şeyler, rızık” gibi anlamlara gelir.⁸⁸ Mâlik olunan her türlü şey;⁸⁹ menkul ve gayr-i menkul varlık, servet demektir. Mal terimi, Arapçada önceleri altın ve gümüş için kullanılırken, kapsamı genişlemiş, nakit para, menkul ve gayrimenkul mallardan maddî değeri olan herşeyi şümûlüne almıştır. Çoğulu “emvâl” dir.⁹⁰ İslâm, meşru kazançtan doğan özel mülkiyeti tanımış ve onu güvence altına almış,⁹¹ ve bunun korunması için hukuki düzenlemeler getirmiştir.

Mal insanda bir emanettir. Bu ayetler de malın insanda bir emanet olduğunu desteklemektedir: “Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.”⁹² “Allah’a ve ahiret gününe inansalar ve Allah’ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden harcasalardı ne zararları olurdu sanki? Allah onları pek iyi bilmektedir.”⁹³ “Allah’ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, akli ermeyen kimselerin ellerine vermeyin. Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin ve onlara tatlı sözler söyleyin, güzel tavsiyelerde bulunun.”⁹⁴ Ayetlerinde insanın elindeki mallar, Allah’a nisbet edilmekte olduğu ve malın doğrudan doğruya Allah tarafından insana bir nimet olarak verildiği vurgulanmaktadır. Madem mal Allah tarafından verilmekte, insan onu kazanırken ve harcarken Allah’ın belirlediği kurallara göre kazanmalı ve harcamalıdır. Yani helal ve haram çizgisine dikkat etmeli. Malı helalden kazanmak değerli olduğu kadar, ona ilgiyi dengeli tutmak, onu gerekli yerlere harcamak, onunla insanlara faydalı olmak, onun peşinden sürüklenip gitmemek ve onunla şımarıklığa kapılmamak da önemli şeylerdir. Aynı malın üzerinde üç katlı bir mülkiyet vardır: Kişinin, cemiyetin, Allah’ın. Her şeyden

⁸¹ el-Arâf 7/85.

⁸² Hûd 11/87.

⁸³ Elmalî’lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3. Baskı (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 4/2808.

⁸⁴ Hûd 11/87.

⁸⁵ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, çev. Heyet (İstanbul: Risale Yayınları, 2008), 6/372.

⁸⁶ M. Ömer Çarpa, “İslam Ekonomisinin Amaçları”, *İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi*, Haz. Faruk Yılmaz (İstanbul: Ma’rifet Yay., 1991), 39.

⁸⁷ Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtibi, *el-Muvafakât*, thk. Abdullah Draz (Beyrut: yy., 1991) 2/8

⁸⁸ İbrahim Paçacı, “Mal”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB.Yay., 2007). 405.

⁸⁹ Hasan Hacak, “Mal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 27/461.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisan’ul-Arab*, 11/636.

⁹¹ el-Bakara 2/188; Nisâ 4/29.

⁹² el-Bakara 2/3.

⁹³ en-Nisâ 4/39.

⁹⁴ en-Nisâ 4/5.

önce mal, Allah'ındır, sonra cemiyetin. Cemiyetin ve ferdin arzularını da İlahi kaideler sınırlar.⁹⁵ İslam, fert ile toplum mülkiyeti konusunda dengeyi korumak için, ferdi topluma karşı korumak amacıyla ona mülkiyet hakkını tanımış, buna karşılık toplumu da ferde karşı korumak amacıyla da bu hakkı edinmekte ve kullanmakta birçok kayıtlar, sınırlar ve şartlar koymuştur.⁹⁶

Mallar ve çocuklar dünya hayatının süsüdür.⁹⁷ Bunlar aynı zamanda birer fitnedir, yani insan için birer deneme alanıdır.⁹⁸ Malın insan hakkında daha faydalı olabilmesi için onun Allah yolunda harcanması gerekmektedir.⁹⁹ Bu harcamanın en güzel şekli, gerekli kimselere zekât vermektir.¹⁰⁰

H. Şuayb a.s. kavmini içinde bulunduğu ticari ahlaksızlıktan kurtarmak için uğraşıyordu. H. Şuayb onlara, mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin, demiş değildi, “insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin”¹⁰¹ demişti. Fakat onlar insanların mallarını kendi malları kabul ediyor, güçlerinin yetebildiği kadar haksızlık yapıyorlardı. Hakka, hukuka ve adalete riayet etmiyorlar, haramdan sakınmıyorlardı. H. Şuayb'ın a.s. uyarılarını da kendi serbestliklerine engel sayıyorlar, “Şuayb! dediler, atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor? Aferin, amma da akıllı, uslu bir adamsın ha!”¹⁰² diyerek söz dokundurmaya ve alaya yelteniyorlardı. İşte böyle bir taraftan putlara tapıyor, bir taraftan da Allah'a karşı kibir ve gurur taslayıp namazı hor görüyorlardı. Bir başka taraftan da hürriyet ve ticaret adı altında hilekârlık, haklara saygısızlık, terbiyesizlik ve küstahlık ediyorlardı.¹⁰³

2.7. Fesad Çıkarmak

Fesad, sözlükte “bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, bozulması,¹⁰⁴ çürümesi, bir kimsenin itidal ve doğruluktan sapması, zulüm, karışıklık, kuraklık ve kıtlık” anlamlarına gelir.¹⁰⁵ Fesad, ister az, ister çok olsun, dengeden çıkmak anlamında olup, nefis, eşya ve bedende istikametten ayrılmak, uzaklaşmak demektir. Fesad etmenin zıddı “ıslah etmek” tir.¹⁰⁶

Fesad kavramı; Kur'an'da türevleri ile birlikte elli yerde geçmektedir. Bu da kelimenin anlam alanının genişliğini göstermektedir. Kur'an'da fesad kavramı olumsuz olarak kullanılmış ve Allah fesad çıkaranları uyarmış ve onlara azab edeceğini haber vermiştir. Kur'an'daki mü'minlerin özelliklerinden bahsedilince fesadın zıddı olan ıslah kavramı kullanılır. Fesad kavramı kâfirlerin, fâsıkların, münâfıkların alametleri için kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Kur'an'da genel olarak, fert ve toplumun yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, iman, ibâdet, ahlâk, hak ve istikâmetten sapılmasını, şirk, küfür, nifâk ve isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade eder.¹⁰⁸

Fesad kavramı hem kâinattaki ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozulmasını, hem de fert ve toplumda Allah'ın istediği nizamın, düzenin, ahlâkın ve ilkelerin bozulmasını ifade eder. İlâhî irâdeye uymayan her türlü inanç, söz, fiil, davranış, kural ve yaşama biçimi fesaddir.¹⁰⁹ Fesad kavramı kevnî, ahlakî, toplumsal, hukukî, siyasî ve dinî düzenle ilgili her türlü bozulmayı ifade etmektedir.

Kur'an'da fesadın her türlü insanın eseri olduğu belirtilmiştir. “Allah'ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk

⁹⁵ Sezai Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (İstanbul: Diriliş Yay., 1987), 71-72.

⁹⁶ Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 35.

⁹⁷ el-Kehf 18/ 46.

⁹⁸ et-Tegâbün 64/15.

⁹⁹ en-Nisâ 4/95; el-Enfâl 8/ 72; et-Tevbe 9/20.

¹⁰⁰ el-En'âm 6/141; er-Rûm 30/38.

¹⁰¹ el-A'râf 7/87.

¹⁰² Hûd 11/87.

¹⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2808.

¹⁰⁴ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürani, *Kitabu't-Ta'rifat* (Beyrut: Darun- Nefais, 2007). 245; İlhan Kutluer, “Fesad”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 12/421.

¹⁰⁵ İsmail Karagöz, “Fesad”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB.Yay., 2007), 177-178.

¹⁰⁶ İsfehani, *Müfredât'ı Elfâz'ıl Kur'an*, 482; Abdullah bin Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin Ukberî Ebu'l-Beka, *el-Külliyat* (Beyrut: yy., 1993), 795.

¹⁰⁷ Sümeyye Eraslan, *Yeryüzünde Bozgunculuk Çıkarmaya Dair Ayetlerin Tefsiri-İslam Hukuku Çerçevesinde İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 26.

¹⁰⁸ Karagöz, “Fesad”, 177-178.

¹⁰⁹ Karagöz, “Fesad”, 177-178.

ortaya çıktı, nizam bozuldu.”¹¹⁰ Fesattan kasıt yağmur yağmaması, bitki ve verimin az olması, bereketin gitmesi gibi durumlardır. İbn Abbas da buna yakın bir açıklama yaparak şöyle demiştir: Fesad, “kullar tevbe etsinler” diye amelleri sebebiyle bereketin eksilmesidir.¹¹¹ Bir başka açıklamaya göre fesad, piyasanın durgunlaşması ve geçim sebeplerinin azalmasıdır. Fesadın masiyetler, yol kesicilik ve zulüm olduğu da söylenmiştir. Yani yapılan bu işler ziraati, bayındırlığı ve ticareti engeller.¹¹² Yüce Allah bir ayette, yeryüzünü ifsad eden kötü insanları, onlara musallat ettiği başka insanlarla durdurduğunu beyan eder.¹¹³

Hız. Şuayb a.s. kavmine şöyle seslenerek bozgunculuğu yasaklıyordu: “Ülkede düzen sağlanmışken fesad çıkarıp huzuru bozmayın.”¹¹⁴ Yani şöyle diyordu: Peygamberler ve onlara uyanlar, getirdikleriyle amel eden ıslah ediciler toplumsal düzeni sağlamış iken siz o yerde fesad çıkartmayın.¹¹⁵ Fahrreddin Râzî “Ülkede düzen sağlanmışken fesad çıkarıp huzuru bozmayın.”¹¹⁶ ayeti hakkında şunları söylemektedir: İnsanların mallarını rızaları olmaksızın almak, çekişmeye ve düşmanlığa sebebiyet verir, çekişme ve düşmanlık da kötülüğe yol açar. İşte bundan dolayı Yüce Allah, “ülkede düzen sağlanmışken fesad çıkarıp huzuru bozmayın.”¹¹⁷ demiştir.¹¹⁸

“Allah bozguncuların işini düzeltmez.”¹¹⁹ Yüce Allah ifsada karşı bütün mü’min kullarının da ıslahı üstlenmesini istemiş ve toplumda ıslah edicilerin bulunmasının toplumu helaktan kurtaran bir sebep olduğunu şöyle beyan eder: “Sizden önceki nesillerde, dünyada fesad ve düzensizliği menedecek, böylece onları helâk olmaktan koruyacak idrâk ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zalimler ise içinde bulundukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar suçlu kimselerdi. Rabbin, halkı dürüst hareket eden hem kendi nefislerini, hem de birbirlerini düzeltmeye çalışan diyarları, haksız yere asla helâk etmez.”¹²⁰

İstikrarlı, güvenli, huzurlu bir toplumun oluşması için tevhid merkezli düşünen, ahlaki ilkeleri hayatında uygulayan, sorumluluk duygusu taşıyan insanlara ihtiyaç vardır. Toplumsal değişimin gerçekleşmesi için fertlerin eğitilmesi gerekmektedir. Yüce Allah kıssalar diliyle iman esaslarını ispat ettiği gibi, ahlaki ilkelerin yerleşmesini de bunlara bina ederek mü’minleri eğitmektedir.

Sonuç

Bu makalede Hız. Şuayb kıssası bağlamında sosyal ahlak ile ilgili ilkeler ele alınarak incelendi. Bu incelemeler ve değerlendirmeler ışığında varılan sonuçlar şöyle özetlenebilir.

1. İnsan fıtratı gereği iyiliği de kötülüğü de yapmaya meyilli yaratılmıştır. İnsanı iyi ve kötü duygularla donatarak yaratan Yüce Allah, onu iyiye yöneltecek rehberler, kılavuzlar da göndermiştir.
2. Büyük bir ticari hacme sahip olan Medyen halkının toplumsal hastalıklarının başında ticarete eksik tartma ve eksik verme, hileli davranma, zulüm ve soygun gelmektedir. Hayata adalet gözüyle bakamayan ve ruhları körelen bu toplum sonunda tarih sahnesinden silinmiştir.
3. Toplumda meydana gelen anarşik olaylar, hemen herkesin hastalıklı olması, çare bulunamayan hastalık çeşitlerinin olması, trafik kazaları, deprem, savaşlar, ekonomik krizler, lüks ve konfor neticesinde meydana gelen maddi ve manevi krizler, maddiyat yönünden lüks hayat sürenlerin dünyada huzur bulmamaları, stresler, bunalımlar gibi ilâhi uyarılarla insanlık sürekli karşı karşıyadır.
4. Din insanın inancına istikamet verdiği gibi sosyal münasebetleri dahi düzene koymaktadır. Dinin bu konudaki uyarıları dikkate alınmalıdır. Kıssalar üzerinden Kur’ânın insanlık için sunduğu ahlaki ilkeler dinlenmeli ve uygulanmalıdır.

¹¹⁰ er-Rûm 30/41.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Cami’li-Âhkâmî’l-Kur’ân*, 16/442.

¹¹² Kurtubî, *el-Cami’li-Âhkâmî’l-Kur’ân*, 16/442-443.

¹¹³ el-Bakara 2/251.

¹¹⁴ el-A’râf 7/85.

¹¹⁵ Zuhayli, *et-Tefsîrû’l-Münîr*, 4/572.

¹¹⁶ el-A’râf 7/85.

¹¹⁷ el-A’râf 7/85.

¹¹⁸ Râzî, *et-Tefsîr’ul-Kebîr*, 14/181.

¹¹⁹ Yûnus 10/81.

¹²⁰ Hûd 11/116-117.

Kaynakça / References

- 'Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cem el-Mufehres Li Elfazil Kur'ân'il Kerim*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.
- 'Adevî, Muhammed Hayr Mahmûd. *Me'âlimu'l-Kıssa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Dâru'l-'Adevî, 1988.
- Beheştî, Ayetullah Muhammed Hüseyin. *el-İktisadu'l-İslami*. Tahran: Munazzamatu'l-A'lamu'l-İslami, 1986.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh. *Sahihu'l Buhârî*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Cürcani, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitabu't-Ta'rifat*. Beyrut: Darun-Nefais, 2007.
- Çalışkan, Necmeddin, "Kur'ân'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 2018.
- Çarpa, M. Ömer. "İslam Ekonomisinin Amaçları". İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Haz. Yılmaz, Faruk, İstanbul: Ma'rifet Yay., 1991.
- Çimen, Abdullah. Emin Niçin Helak Oldular. İzmir: Akademi Yayınları, 2008.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, 1996.
- Dölek, Adem. "Hadisler Işığında Hıyanetin Boyutları ve Sosyo-Kültürel Açısından Zararları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 2011.
- Ebu'l-Beka, Abdullah bin Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin Ukberî. *el-Külliyat*. Beyrut: yy., 1993.
- Eraslan, Sümeyye. *Yeryüzünde Bozgunculuk Çıkarmaya Dair Ayetlerin Tefsiri-İslam Hukuku Çerçevesinde İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Erdem, Ekrem. "Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinde İktisadi Bir Değerlendirme". *Helal ve Etik Araştırma Dergisi* 4/1 2022.
- Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın değişmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, 1990.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Gedikli Fikret, "Kur'ân Kıssalarında Anlatılan Kritik Durumlara İlişkin Davranış Biçimleri" , *Marife*, 3 2011.
- Görgün, Tahsin. "Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine". IV. *Kur'ân Sempozyumu*, Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Hacak, Hasan. "Mal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/461-465. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *el-Fennü'l-kasâî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: yy., 1972.
- Heyet. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2007.
- İsfehani, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıp. *Müfredât'u Elfâz'il Kur'ân*. Kahire: Mektebet'u Feyad, 2009.
- İbn Esir, Mecdüddin Ebu's-Seadat el-Mübarek. *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*. Kum: ty.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: 1990.
- Kabakçılı, Osman. "Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 2021.
- Kara, Mustafa. "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *İslami İlimler Dergisi* 9/1 2014.
- Karagöz, İsmail. "Emanet". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB.Yay., 2007.
- Karagöz, İsmail. "Fesad". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB.Yay., 2007.
- Karakoç, Sezai. *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yay., 1987.
- Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku*. İstanbul: Ensar Yay., 1990.

- Kılıç, Sadık "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar". *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1994.
- Köse, Saffet. *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*. 2. Baskı, İstanbul: İgiad Yayınları, 2015.
- Kuşeyrî, Abdu'l-Kerim, *Letaifu'l-işarat*. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyye, ts.
- Kurtubî, Muhammed Bin Ahmet. *el-Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'ân*. Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Kutluer, İlhan. "Fesad". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilâl'il-Kur'ân*. Kahire: Daru's-Şurûk, 1981.
- Manan, M. A. *İslam Ekonomisi, Teori ve Pratik*. çev. Bahri Zengin, İstanbul: Fikir Yay., 1976.
- Nakre, Tuhami. *Te'siru'l-Kasasi'l-Kur'ani*. Riyad: el-Mecelletu'l-Arabiyye, 1979.
- Özel, Mustafa. *İktisat ve Din*. İstanbul: İz Yay., 1994.
- Özervarlı, M. Sait. "Mülk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Paçacı, İbrahim. "Mal". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB.Yay., 2007.
- Paçacı, İbrahim. "Mülkiyet". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB.Yay., 2007.
- Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîr'ul-kebîr*. Beyrut: Dâru'l Fikir, 1981.
- Sâbuni, Muhammed Ali. *Safoetü't-Tefsîr*. Kahire: Dar'us-Sâbuni, t.y.
- Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *ed-Durru'l-Mensur fi' t-Tefsiri'l-Me'sûr*. Kahire: y.y, 2003.
- Şâtibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvafakât*. thk. Abdullah Draz, Beyrut: yy., 1991.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yay., 1994.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/498-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Şengül, İdris. "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi". *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1994.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'ân Kıssalarına Giriş*. İstanbul: yy., 1998.
- Tabakoğlu, Ahmet. "İslam Sosyalizmi Davası". *İş Ahlakı Dergisi* 2/4, Kasım, 2009.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'ân*. Kahire: Dar'ı Hicr, 2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Baskı, 1979.
- Zemahşeri, Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*. Kahire: Dar'ul Hadis, 2012.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Kıssatü'l-Kur'âniyye*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1992.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîrü'l-Münîr*. çev. Heyet, İstanbul: Risale Yayınları, 2008.